

# OSMANLI MEDRESELERİNDE FELSEFE

*Doç. Dr. Ülker ÖKTEM\**

## PHILOSOPHY IN THE OTTOMAN MEDRESSES

### SUMMARY

As it is known that the medresses in the Ottoman Empire are served as secondary and high educational levels. The first Ottoman medresse is Orhaniye medresse. It was founded by Orhan Gazi in Iznik in 1330/1331. Nowadays, we don't have enough knowledge about the level of education in this medresse, but we know that, first of all, Davud-i Kayserî was a well-known teacher and then other teachers joint with him in this medresse. When we examine these teachers' lives, writings and scientific activities, it is understood that, this medresse gives rather high academic education. In that period, positive sciences possess also important place beside Islamic sciences. From this point of view Orhaniye medresse kept its importance until Bursa became capital city.

Bilindiği üzere, Osmanlılarda medreseler, orta ve yüksek öğretim kurumları olarak faaliyet göstermişlerdir. İlk Osmanlı medresesi, Orhan Gâzi tarafından 1330/1331'de İznik'de

---

\* A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Bşk.

yaptırılmış olan ve “İznik Orhaniyesi” adıyla anılan Orhaniye medresesidir.<sup>1</sup>

Günümüzde, bu medresedeki eğitimin seviyesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olamasak da, burada, başta Dâvud-i Kayserî olmak üzere, müderrisliğe tayin edilmiş olan şahısların hayatları ve eserleri, dolayısıyla bilimsel etkinlikleri incelenecek olursa, bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir eğitim kurumu olduğu ve o devirde naklî bilimler yanında aklî bilimlere de ne kadar önem verildiği gayet iyi anlaşılır.<sup>2</sup> Bu açıdan İznik Orhaniyesi, Bursa'nın başkent oluşuna kadar ilk sıradaki yerini ve önemini korumuştur.

Daha sonra, Bursa'nın başkent oluşuyla birlikte, Yıldırım Beyazıt tarafından, Bursa'da yaptırılan medrese ve özellikle, Çelebi Sultan Mehmet tarafından Bursa'da kurulan Sultaniye medresesi, Bursa'nın ünlü bir bilim merkezi haline gelmesinde oldukça büyük rol oynamıştır. Bursa, 14. asrın sonunda, Anadolu'nun her bakımdan en büyük şehirlerinden biri ve ülkenin her tarafından gelen bilginlerin ve şeyhlerin yerleştiği değerli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Öyle ki, bu bilginler içerisinde, Bursa'da kendi adıyla anılan bir de medresesi bulunan, Manastır Medresesi müderrislerinden ünlü Molla Şemseddin Fenâri'yi bile görmek

<sup>1</sup> Bursa'nın alınışından sonra, “*Saint-Elle Manastırı*”ndan çevrilme olduğundan bu medreseye “*Manastır Medresesi*” de denilmiştir. 1854'de zelzeleden yıkılmıştır. Bu medrese, Bursa ve Edirne başşehir olduktan ve oralarda devirlerinin en yüksek seviyedeki bilim merkezleri açıldıktan sonra bile değerini kaybetmemiş çeşitli devirlerde, Hocazâde diye bilinen Muslihiddin b. Yusuf (ölm.1487), Molla Hüsrev (ölm.1480) ve Fatih devrinin ünlü âlimlerinden Molla İbrahim (ölm.1514) gibi kimseler bu medresede müderris olarak bulunmuşlardır. Medresenin ilk müderrisi ise, aklî bilimlerde derin bilgisi olan ve bu konularda çeşitli kitapları bulunan Dâvud-i Kayserî' (ölm.1350) dir. Aynı zamanda, felsefede özellikle de metafizikte ileri derecede bilgi sahibi olan Kayserî, ilk tahsilini Karaman'da yaptıktan sonra, Kahire'ye gitmiş, orada tefsir, hadis ve usûl-i fıkıh dersleri vermiştir. (Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.214; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s.68; 72).

Bu medreseden önce, Osmanlılarda eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne ilişkin bugün elimizde hemen hemen hiçbir belge ve bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu hususta câmi ve mescitlerin önemli bir rol oynadıkları, hem ibâdet, hem de eğitim-öğretim yeri olarak hizmet verdikleri kuvvetle muhtemeldir. (Bkz. Fahri Unan, *Bir Âlimin Hayat Hikayesi ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi*, OTAM Dergisi, C. 8, s.371).

<sup>2</sup> Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s.7; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler*, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5. s.163.

mümkündür. Kendisi aynı zamanda Bursa kadısı ve müftüsü olarak da görev yapmıştır. Yine, Bursa'da kurulmuş olan Es'ediye Medresesi'nde, Hocasâde gibi ünlü bilginler de müderrislik yapmışlardır. Bursa Sultaniyesi Medresesi müderrisleri arasında ise, o devrin en dikkat çekici düşünürlerinden olan Molla Şemseddin Fenâri'nin oğulları Mehmed Şah Fenâri, Yusuf b. Bâlf Fenâri, Alâaddin Ali Tûsî, Molla Yeganzâde, Hocasâde, Taşköprülüzâde ve Molla Hüsrev bulunmaktadır.<sup>3</sup>

Bursa'dan sonra Edirne'nin başkent olması üzerine, bu sefer Edirne'deki medreseler ön plana geçmiş ve ünlenmişlerdir. Örneğin, Sultan II. Murad tarafından, Edirne'de yaptırılmış olan ve Edirne külliyesinde bulunan Dârü'l-Hadîs, en yüksek derecedeki medrese olması bakımından, Edirne'nin ünlü bir bilim merkezi olmasını sağlamıştır. Edirne Dârü'l-Hadîs Medresesi'nde ise, Taşköprülüzâde, Kemalpaşazâde, Kadızâde gibi ünlü düşünürler ve müderrisler çeşitli dersler vermişlerdir.<sup>4</sup>

İznik Orhaniyesinin kuruluşundan Yıldırım Beyazıt devrine kadar (1402) geçen aşağı yukarı yetmiş yılı aşan bir dönemde medreseler, ilk kez teşkilatlanmışlar, böylece bünyelerinde yapısal birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. 1402'den, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1471'de, İstanbul'da kurulan Sahn-ı Semân<sup>5</sup>

<sup>3</sup> Mustafa Bilge, *a.g.e.*, s.82; 99; 108; 120.

<sup>4</sup> Mustafa Bilge, *a.g.e.*,s.147. Dârü'l-Hadis, hadis öğretim ve incelemelerine tahsis edilmiş medreselerdir. İslâm Dünyası'nda hadis öğretimi ilkin câmilerde yapılırken, daha sonra, bu bilimi öğretmek üzere birçok Dârü'l-Hadis kurulmuştur. Osmanlılar'da ilk Dârü'l-Hadis, I.Murad zamanında Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından İznik'de yaptırılmıştır. Bundan sonra da, II.Murad'ın Edirne'de yaptırtmış olduğu -metinde anılan-Dârü'l-Hadis gelir. Bunları takiben 16.yüzyılda birçok Dârü'l-Hadis kurulmuştur. (Bkz. Ahmet Gül, "*Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunların Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*" s.137.)

<sup>5</sup> Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Semân medreseleri; tefsir, kelâm, fıkıh (İslâm hukuku), usûl-i fıkıh, Arap dili ve edebiyatı branşlarında eğitim yapan bir İlâhiyât fakültesiydi. (Bkz.İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.33); Fatih Kanunnamesinde "Sahn-ı Semân" diye işaret edilen bu medreselere, vakfiyesinde "Medâris-i Semâniye" denilmekte ve yapının, sekiz medrese ile her medresenin arkasında daha küçük ve "tetimme" denilen başka sekiz medreseden ibaret olduğu bildirilmektedir. (Ziya Kazıcı, *a.g.mkl.*, aynı yer; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s.44). Ayrıca, "*Hilâfiyyât*" adlı eserini doktora tezi olarak hazırladığımız, 18.yy Osmanlı mütefekkeri ve kadısı Mestcizâde Abdullah Efendi'nin de 1709 yılında Medâris-i Semâniye'de müderrislik yaptığı bilinmektedir.

medreselerine kadar geçen aşağı-yukarı yetmiş yıllık dönemde ise, medreselerde yeni bir yapılanmaya gidilmiş, yani onlar, yeniden teşkilatlanmışlardır. Sahn-ı Semân medreseleri gibi yeni medreselerin kurulmasında ise, devletin sınırlarının genişlemesi ve yetişmiş elemana duyulan ihtiyacın artması, özellikle teşvik edici bir rol oynamıştır. Bu bakımdan, Fatih'in kurmuş olduğu medreseler, yoğun bir ihtiyacı karşılamıştır. Yalnız, öncelikle devlete eleman yetiştirme misyonunu üstlenmiş olan bu ilk Osmanlı medreselerinde, nasıl bir eğitim-öğretim metodu uygulandığı, hangi kitapların, nasıl okutulduu açıkça bilinmemektedir; çünkü bu dönemlerle ilgili bilgiler, genellikle daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerle bize ulaşmıştır. Dolayısıyla, ilk dönem verileri, bir ölçüde rivayetlere dayanmaktadır.<sup>6</sup>

Bununla birlikte, şeyhü'l-islâm Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'nin emriyle hazırlanan listede, Osmanlı medreseleri müfredat programında sarf, nahiv, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh gibi naklî bilimlerin yanısıra, mantık, **hikmet (felsefe)**, tarih, coğrafya, hendese (geometri), ilm-i hesâb (aritmetik) gibi aklî bilimlerin de yer aldığı görülmektedir.<sup>7</sup>

Osmanlı devletinin kuruluşundan (1299) Fatih'in tahta çıkışına kadar geçen bir buçuk yüzyıllık bir sürede Osmanlılarda, felsefenin yanısıra mantık, daha önce Selçuklu medreselerinde olduğu gibi okutulmaya devam etmiştir. Örneğin, İznik medresesinin yetiştirdiği bilginlerden Şemseddin Molla Fenâri'nin (ölm.1430) kaleme almış olduğu mantık kitabı 1886'da (H.1304'de) İstanbul'da basılmış ve son zamanlara kadar medreselerde okutulmuştur.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Fahri Unan, Osmanlılarda Medrese Eğitimi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, s.155; Fahri Unan, Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi, s.18, *VII.Osmanlı Sempozyumu* Kitabı.

<sup>7</sup> Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s.108-109-110; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* s.41.

<sup>8</sup> Yine, Molla Fenâri'nin birçok zor meselenin çözümüne dair ayrıntılı bilgi verdiği ve diğer bazı meselelerin çözüm yollarına itiraz ettiği "*Uveysâtü'l Efkâr fi İhtiyârü'l Ebsâr*" adlı aklî bilimlere ilişkin bir başka eseri vardır. Fenâri'nin ayrıca yüz kadar bilimden bahseden "*Muzecu'l-Ulâm*" adlı bir ansiklopedik eseri bulunduğu bazı kaynaklarda bildirilmekteyse de, bu, doğru değildir. Adı geçen eserin Şah Çelebi

Osmanlılarda felsefeyle ilk ve derin ilginin Fatih Sultan Mehmet zamanında başladığı söylenebilir. Şöyle ki: Bilime, hür düşünceye ve sanata fazlasıyla itibar eden Fatih, devrin ünlü fikir adamlarından Hocazâde Muslihiddin Mustafa Efendi ile Alâaddin Ali Tûsî'den Gazâlî ile İbn-i Rüşd arasında geçen felsefî tartışmanın ana tezlerini ele almalarını ve bu konuda birer eser yazmalarını istemiştir. Böylece Gazâlî'nin "*Tehâfütü'l Felâsife*"si ve İbn-i Rüşd'ün "*Tehâfütü't-Tehâfüt*"ü birlikte dikkate alınarak önemli bir çalışma başlatılmıştır. Her iki düşünürün kaleme aldıkları eserler gerek Fatih, gerekse medrese çevrelerince itibar görmüştür. Bu teşebbüs, daha sonra "*Tehâfüt Geleneği*" diye adlandırılabilir bir düşünce çizgisinin gelişmesine de yol açmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, 1471'de, İstanbul'da kendi adıyla anılan Sahn-ı Semân medreselerini inşa ettirdiği zaman, programlarıyla da ilgilenmiş, yalnız konuları ve bilim dallarını değil, hangi bilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır. Programında "felsefe" adının geçtiği Sahn-ı Semân medreselerinde, haftada birer saat felsefe ve mantık dersleri verilmiştir. Süleymaniye medreselerinin kuruluşuna kadar geçen dönemde, bu medreselerde zamanın bütün aklî ve şer'î bilimleri okutulmuştur. Fatih medreselerinin ders programları ve burada okunan ders kitaplarıyla ilgili olarak elimizde birtakım rivayet ve ifadelere dayalı çeşitli veriler bulunmakta ise de, söz konusu medreselerin uzun tarihleri içerisinde bu programların nasıl bir değişim veya gelişim gösterdiği hususunda, ne yazık ki, fazla ve ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Genel olarak, Osmanlı medreselerinde nasıl bir program uygulandığı ve hangi kitapların okutulduğu meselesi, birçok araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Fakat bu araştırmaların çoğu ve eldeki veriler, farklı medreselere göre, bütünlük arz eden bir program oluşturacak nitelikten uzaktır. Dolayısıyla, günümüzde, Fatih medreselerinin ve diğer Osmanlı medreselerinin

tarafından, Fahreddin Râzî'nin "*Hadâiku'l-Envâr*"ından alınma olduğu bilinmektedir. (Bkz. A.Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s.17-18).

tedrisat programlarını tam olarak ele alan müstakil bir kaynak bulunmamaktadır.<sup>9</sup>

Bu nedenle, ünlü müelliflerin otobiyografilerinde, vakt-i zamanında okuyup okuttukları dersler hakkında verdikleri bilgiler, Osmanlı medreseleri ders programlarına ışık tutması bakımından birinci derecede önem ve değer taşımaktadır.<sup>10</sup> Örneğin, Taşköprülüzâde'nin "*Şakâik-i Numâniye*"si, Kâtip Çelebi'nin "*Mizânü'l-Hakk*"ı ve "*Keşfü'z-Zünûn*"u, İshak b. Hasan et-Tokâdî'nin "*Nazmu'l-Ulûm*"u, Saçaklızâde'nin "*Tertibu'l-Ulûm*"u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "*Tertibu'l-Ulûm*"u, Bursalı İsmail Hakkı'nın "*Tamâmu'l-Feyz*"i, Cevdet Paşa'nın "*Tezâkir*"i bu

<sup>9</sup> Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, s.337. Bu hususta, ne "*Kavânin-i Talebe-i İlim*" de, ne "*Telhisü'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osman*" da ve ne de "*Kühû'l-Ahbâr*" da yeterli bilgi vardır. (Bkz.Cevat İzgi, *a.g.e.*, s.68); Süheyl Ünver, bu konuda şunları söylüyor: "Fatih Külliyesinin esas tedris programı vardır. Buna "*Kânun-u Talebe-i Ulûm*" derler. Fakat bütün araştırmalarımıza rağmen elimize geçmemiştir. Fatih Külliyesinin bir okutma planı vardır ve bunu tertip edenlerden birisi de Ali Kuşçu'dur ve Ayvansaraylı'nın yaşadığı 18.asrın sonlarına kadar en az üç-dört asır değişmeden devam etmiştir. Bu programın tanziminde Molla Hüsrev'in de fikrinin alındığı söylenmiştir." (Bkz. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, s.99-100.) "Fatih döneminde hazırlandığı ileri sürülerek muhtemelen adı geçen âlimlerin eseri olduğu belirtilen "*Kânunnâme-i Talebe-i Ulûm*" veya "*Kânun-ı Örfiyye-i Osmâniye*" adlı program niteliğini taşıyan bir talimatnameye göre: Yüksek rütbeli müderrisler: *Şerh-i Adûd*'ı (Usûl-i Fıkıh), *Hidâye*'yi (Fıkıh), *Keşşâf*'ı (Tefsir) ve kendi seçtikleri kitapları; rütbece ikinci sırada bulunan müderrisler: *Telvih*'i (Usûl-i Fıkıh) okutacaklardı. Üçüncü sıradakiler: *Miftâh*'ı, dördüncü sıradaki müderrisler ise, *Şerh-i Tavâli*'yi (Kelâm), *Şerh-i Metâli*'yi (Mantık), *Mutavvel*'i ve *Hâşiye-i Tecrid*'i (Kelâm) okutacaklardı. Bu ders programının bütün medreseleri ilgilendirdiği, müderrislerin belli bir tasnife tabi tutuluşundan anlaşılmaktadır. Ancak, Osmanlı medreselerinde hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutulduklarını söyleyebilmek, yine de, güçtür. Bazı kânunnâmelerde ve vakfiyelerde "*Hâşiye-i Tecrid*" ve "*Şerh-i Mevâkıf*" gibi okutulması istenilen kimi eserler zikredilmişse de, bunların, Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve eserlerin tamamı olmadığı, ulemâ tarafından medreselerde pekçok eserin okutulduğu bilinen bir gerçektir. Genel olarak, Osmanlı medreselerinde okunan ve okutulan dersler, uygulanan ders programları, esas itibarıyla 19.yy.ın sonlarına kadar önemli bir değişikliğe uğramamıştır." (Bkz.Fahri Unan, *Osmanlılarda Medrese Eğitimi*, s.155-156); (Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, s.35-36); (Bkz.İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 39-40).

<sup>10</sup> Cevat İzgi, *a.g.e.*, aynı yer; Bunlar, resmî olmayan, yani uygulanması gerekli ve kânunî zorunluluğu olmayan bilgi ve belgelerdir. Bir de, resmî olan belgeler vardır ki, bunlar, medreselerle ilgili tüzükler, vakfiyeler ve diplomalardır. (Bkz.Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnâmeler- İshâhât Hareketleri*, s.78-79).

açıdan da değerli eserlerdir. Öyle ki, Taşköprülüzâde Ahmet, adı geçen eserinde, hikmet'ten Mevlânâzâde'nin, Hocazâde'nin şerhi ile birlikte “*Şerhu'l-Hidâyeti'l-Hikme*” adlı kitabını okuduğunu ifade eder. İshak b. el-Hasan et Tokâdî ise, “*Nazmu'l-Ulûm*”unda, genel olarak, Osmanlı medreselerinde hesap, hendese yanında ilâhî hikmet, tabîî hikmet, mantık, hey'et, kimya vb. gibi aklî bilimlerin de okutulduğuna işaret eder. Ona göre, ilâhî ve tabîî hikmet adına okutulan kitaplar arasında *İşârât*, *Şifâ* ve *Hikmetü'l Ayn*'in ayrı ve önemli bir yeri vardır. Erzurumlu İbrahim Hakkı da aynı şekilde, “*Tertibu'l-Ulûm*”unda ahlâkın yanısıra riyâzî ve tabîî bilimleri hikmet (felsefe), hendese, hesap, hey'et, coğrafya, nücûm (astronomî), teşrih (anatomi), tıp ve ferâiz olmak üzere saydıktan sonra, bu bilimlerde okutulan temel kitapları söz konusu eder.<sup>11</sup> Yine, Kâtip Çelebi, “*Mizânü'l-Hakk*”ında, 1645-1650 yılları arasında hikmet adına *Kadımîr*'i okuttuğunu ifade eder.<sup>12</sup>

Ayrıca, Kâtip Çelebi, “*Keşfü'z-Zünûn*”unda, Osmanlı medreselerinde, ilm-i hikmet veya felsefenin 16. asrın sonlarına kadar okutulduğunu ve buna dair Şemseddin Molla Fenâri'nin, Kadızâde-i Rûmî'nin, Hocazâde'nin, Ali Kuşçu'nun, Müeyyedzâde Abdurrahman'ın, Mirim Çelebi'nin, İbn-i Kemâl'in ve Kınalızâde Ali Efendi'nin eserleri bulunduğunu kaydettikten sonra, bazı şeyhü'l-islâmların dinî akidelere ters düştüğünü iddia ederek felsefe eğitimini yasakladıklarını ve yerine zaten medreselerde okutulan “*Hidâye*” ve “*Ekmel*”i koydurduklarını, bunun da Osmanlı medreselerinin fikrî bakımından gerilemesine sebep olduğunu yazmaktadır.<sup>13</sup> Kâtip Çelebi, hem *Keşfü'z-Zünûn*'unda hem de *Mizânü'l Hakk*'<sup>14</sup>ında felsefe ve pozitif bilimlerin

<sup>11</sup> Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.85; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, s.57-58..

<sup>12</sup> Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ahakk*, s.21.

<sup>13</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C.1, s.680; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s.21; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s.127; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.122.

<sup>14</sup> Eserin tam adı, bilindiği üzere, “*Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ahakk*”tır. “*En Doğruyu Seçmekteki Hak Terazisi*” diye çevirebileceğimiz bu eser, Kâtip Çelebi'nin, döneminin bazı dinî-sosyal konularını müsbet fikirler açısından ele aldığı eseridir. Kendisi, kitabının başında, birçoklarına doğru yolu gösterip, onları taassup bağından kurtarmak için bu eseri kaleme aldığını söyler. Eserde, bazı dinî tefsir ve inanışlarla çatışan müsbet bilimlerin savunuculuğunu yapar. Ayrıca, insanların dünya yaratıldığından

medreselerden kaldırıldığını, bunun ise Osmanlı düşünce yapısının gelişimi açısından son derece zararlı olduğunu vurgulamış; felsefe ve pozitif bilimlerin âdeta savunuculuğunu yapmıştır. O, her devirde, özellikle de, Osmanlı devletinin ilk devirlerinden Sultan Süleyman zamanına gelinceye kadar Gazâlî, Fahreddin-i Râzî, Îcî, Beyzâvî, Şirâzî, Kutbeddin-i Râzî, Taftazânî, Cürçânî, Devvânî gibi hem hikmeti (felsefeyi) hem de şeriati bilen seçkin düşünürlerin yetiştiğini ve itibar gördüğünü belirtmiş, Fatih'in Semâniye medreselerini yaptırdıktan sonra, bu medreselerde “*Hâşiye-i Tecrid*”<sup>15</sup> ve “*Şerh-i Mevâkıf*”<sup>16</sup> gibi kitapların okutulmasını istediğini, fakat sonradan gelen, hiçbir şey bilmedikleri halde bilgin geçinen bazı boş kafalı kimselerin meselelerin aslını araştırmadan onları reddettikleri gibi, “felsefiyâtır” diye bu kitapları da okutmayıp yerine “*Hidâye*”<sup>17</sup> ve “*Ekmel*”<sup>18</sup> i okuttuklarını, ama sadece bunlarla yetinilmesi mâkul olmadığı için ne felsefiyâtın, ne *Hidâye*'nin ne de *Ekmel*'in kaldığını, bu yüzden de Osmanlı ülkesinde ilim pazarına durgunluk geldiğini, bilimlerin izinin silindiğini, adı geçen kitapları okutacak olanların kökünün kurumaya yüz tuttuğunu kaydetmiştir.<sup>19</sup>

Kâtip Çelebi, “*Keşfü'z-Zünûn*” da, “İlmu'l-Hikme” madde-sinde aklî ve naklî bilimler alanında yetişmiş kimselerin İstanbul'un fethinden Osmanlı devletinin ortalarına kadar buna karşılık “*Mizânü'l Hakk*”da Osmanlı devletinin ilk devirlerinden Sultan Süleyman zamanına kadar var olduğunu belirtmiş; böylece iki farklı zaman çizgisi vermiştir. Oysa, bu doğru değildir. Çünkü

beri fırkalara ayrılmış olduğunu, her fırkanın çeşitli inanış ve davranışları bulunduğunu, bu nedenle insanlar arasında farklı görüşlerin bulunmasını doğal karşılamak gerektiğini belirtir. O, yine bu eserinde, medreselerin giderek artan bağına bağlılığına şiddetle karşı çıkar.

<sup>15</sup> Bu eser, Nasirüddin-i Tûsî'nin “*Tecridü'l-Kelâm*” adlı eserine yazılan bir hâşiyedir. Esasında, bu esere Osmanlılar tarafından pekçok şerh, hâşiye, hâmiş, ta'lik ve kelimât yazılmıştır. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C.1, S.346-351; Ayrıca bkz: F.Unan, a.g.mkl, s.23.)

<sup>16</sup> Bu eser, Cürçani tarafından Îcî'nin “*el-Mevâkıf*”ına yazılan bir şerhtir.

<sup>17</sup> Burhaneddin Ali'nin “*Hidâyetü'l-Mübtedî*” adlı eserine yine kendisinin yazdığı şerhtir.

<sup>18</sup> Ekmelüddin Muhammed b.Mahmud el-Baberti'nin “*Hidâye*” ye yazdığı şerhtir. Asıl adı “*el-İnâye*”dir. Eser, usûl-i fıkıh, yani hukuk metodolojisi ile ilgilidir. Bu nedenle, Osmanlı medreselerinde en fazla okutulmuş eserler arasında yer almaktadır.

<sup>19</sup> Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l Hakk fî İhtiyârî'l Ahakk*, s.20-21 (Orhan Şaik Gökyay neşri). Ayrıca bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s.134.



16.yy.ın sonlarında Süleyman el-Felekî, Takiyüddin er-Râsîd, el-Magribî, el-Antâki, 17.yy'da el-Ermeyûnî, Hüseyin el-Felekî, Dımışkî, 18.yy'da Yanyalı Esad Efendi, Abbas Vesim Efendi, Müftüzâde-i Yenişehirî Muhammed Said, Mestcizâde Abdullah Efendi, Vefâi, Halifezâde İsmail Efendi, 19.yy'da Hüseyin Hüsnü Efendi gibi değerli pek çok düşünür ve bilgin yetişmiştir. Yine, Kâtip Çelebi'nin, bu eserlerinde kullanmış olduğu "bilimlerin izinin silindiği" ibaresi Kadızâde'nin "*Şerhu'l-Mulahhas*"ından itibaren neredeyse her devirde tekrarlanan bir ibaredir; dolayısıyla gerçekliği aksettirmez.<sup>20</sup>

Sahn-ı Semân medreselerinin kuruluşundan, Kânunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan Süleymaniye medreselerinin kuruluşuna kadar geçen dönemde ise, ki 1471-1557 yıllarını kapsar, medreseler üçüncü kez teşkilatlanmışlardır. Böylece, Sahn-ı Semân medreselerinden farklı olarak, matematik ve tıp medreseleri ile Dârü'l-Hadis'e yer verilmiştir. Bu dönem, aynı zamanda, medreselerin gelişme ve yükselme dönemi olmuştur. Süleymaniye medreselerinde, **Kelâm ve Hikmet Şubesi** içerisinde "İslâm Felsefesi Tarihi", "Genel Felsefe Tarihi" ve "Mantık" dersleri yer almış ve bu disiplinlerden her birisine birer kürsü tahsis edilmiştir.

Şu halde, 15.yüzyılda, gerek Sahn-ı Semân medreselerinde, gerekse onun gelişmiş şekli olan Süleymaniye medreselerinde matematik, astronomi ve tıp gibi aklî bilimlerin yanında, yine bu bilimler arasında sayılan **felsefe** okutulmuştur.

Süleymaniye medreselerinin kuruluşundan II. Meşrutiyete kadar geçen zaman diliminde ise, 1557'den 1908'e kadar, aşağı-yukarı üçyüz elli bir yıl, medreseler duraklama, gerileme ve çökme dönemlerini geçirmişlerdir. Bununla birlikte, bu dönemde, Tanzimattan sonra açılan ve vâiz yetiştirmek üzere kurulmuş bir ihtisas medresesi olan Medresetü'l-Vâizinde ise, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, usûl-i fıkıh gibi derslerin yanısıra, **felsefe**, mantık, psikoloji, ahlâk, metafizik, felsefe tarihi, islâm felsefesi dersleri de yer almış, bu dersler Mehmet Ali Aynî tarafından verilmiştir<sup>21</sup>

<sup>20</sup>Bkz. Cevat İzgi, *a.g.e.*,s.135.

<sup>21</sup> Hüseyin Atay, *a.g.e.*, s.309; Ayrıca bkz. M.Ergün, II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İslâhî Çalışmaları, *A.Ü.DTCF Dergisi*, C.XXX, S.1-2.

17. yüzyıldan sonra medreselerde yavaş yavaş aklî bilimler itibardan düşmeye başlamış; matematik, astronomi ve felsefe gibi dersler her ne kadar tamamen ortadan kalkmamış ise de, ikinci planda kalmıştır. Kâtip Çelebi'nin sözlerinden, 17. yüzyılın başında, hattâ daha 16.yüzyılda bile Osmanlı medreselerinde aklî bilimlerde bir gerileme olduğu anlaşılmaktadır.

Hakikaten, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları, Osmanlı devletinde birçok bakımdan köklü değişikliklerin yaşandığı, oldukça dikkat çekici bir dönemdir. Bu dönemde, Osmanlıların duraklamaya başladığı, devletin askerî, iktisâdî, siyâsî, mâlî ve sosyal alanlarda çeşitli problemlerle karşılaştığı, bunun sonucu olarak bozulan dengelerin sosyal bir kurum olan medreseleri de etkilediği, bu yüzden de bilimsel etkinliğin yavaş yavaş düştüğü kabul edilir ve bu durum, apaçık olarak, gerektiğinde ispat edilebilecek şekilde, zaman zaman ortaya konulur. Ancak, bilimsel etkinliğin düşmesinde bu sorunların etkili olduğu inkâr edilemezse de meseleyi sadece böyle bir değişimle açıklamak yeterince tatmin edici değildir.

Osmanlı'nın çöküş dönemine rastlayan 17. yüzyılda, Fransız hükümetinin İstanbul'daki elçiliğinin isteği üzerine, 1741'de adı bilinmeyen birisi tarafından kaleme alınmış olan, "*Kevâkib-i Seb'a*"<sup>22</sup> ("*Yediyıldız*") adlı eserin, medreselerde okutulan dersler, kitaplar ve müderrisler hakkında istenilen ölçüde bilgi verdiği, yani öğretim programını tam olarak sunduğu bilinmektedir. Bunun yanısıra, *Kevâkib-i Seb'a*'da, bilimler  *faydalı bilimler, ne faydası ne zararı olan bilimler ve zararlı bilimler* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Akâid, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, mantık, matematik, astronomi, anatomi ve tıp faydalı bilimler içerisinde sayılırken, şiir ve edebiyat ne faydalı ne de zararlı bilimlerden addedilmekte, oysa felsefe, sihir ve astrolojiyle birlikte zararlı bilimler arasında gösterilmektedir.<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Kitap, Fransa'nın İstanbul büyük elçisi Marquis de Villeneuve'ün isteği üzerine kaleme alınmış olup, bir önsöz, iki bölüm ve bir sonsözden oluşmuştur. (Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.69.)

<sup>23</sup> Cevat İzgi, *a.g.e.*, s.68; A.Adivar, *a.g.e.*, s.175-176.

Kevâkib-i Seb'a'ya göre, Osmanlı medreselerinde, faydalı bilimlerden olan mantıktan, önce İsağuci risâlesi, şerh ve hâşiyeleri ile birlikte okunur; daha sonra şerhlerinden *Hüsâm Katî ve Hâşiyesi*, *Muhyiddin Risâlesi*, *Fenâri ve Hâşiyesi*, *Şemsiyye* kitabı, *Tehzib*, *Şemsiyye'nin Şerhi*, *Kutbiddin-i Şirâzî Hâşiyesi* ve *Şerh-i Matâli* okunurdu. Hikmetten nazârî hikmet diye söz eden Kevâkib-i Seb'a'ya göre, amelî hikmet fıkihtır. Nazârî hikmette okunan kitaplar ise, *Hidâye* metni, *Şerh-i Kadımîr* ve *Hâşiyesi* ile *Hikmetü'l-Ayn*'dir. Başlıca programı bir bütün olarak veren kaynaklar arasında, Kevakib-i Seb'a'da Tokâdî'nin (ölm.1689) "*Nazmu'l-Ulûm*"u, Saçaklızâde'nin (ölm.1732) "*Tertibu'l-Ulûm*"u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ölm.1780) "*Tertibu'l-Ulûm*"u, Uşşâkî'nin (ölm.1786) "*Kaside fi'l Kutubu'l Meşhûre fi'l-Ulûm*"u ve Muhammed Behçet el Eserî'nin "*A'lâmu'l-Irak*"ı yer almaktadır.<sup>24</sup>

Kuşkusuz, medreselerin çöküşünde, ders programlarından aklî bilimlerin çıkarılmasının önemli bir rolü vardır ; ama, tek neden bu değildir. Bunda, bilginlerin bir an önce idârî kadrolara geçmek için fırsat aramaları, bu yüzden medreselerde fazla kalmak istememeleri de etkili olmuştur. Müderrislerin aynı medresede uzun yıllar ders vermemeleri, yani kısa süre içinde medrese değiştirmeleri, en azından bazı medreselerin ihtisaslaşma bakımından öne çıkarak belirli bir şöhrete ulaşmalarını güçleştirmiştir. Örneğin, Osmanlı medreseleri arasında seçkin bir yeri bulunan ve oldukça uzun bir süre ayakta kalmış olan Sahn-ı Semân medreselerinde ders veren yaklaşık bin ikiyüz civarında bilim adamından pek azının, ekonomik sıkıntılardan dolayı, ancak birkaç sene burada kalarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüklerini biliyoruz. Bilginlerin idârî kadrolara geçmeyi hayatlarının gâyesi haline getirmiş olmaları, onları hızla siyâsî olayların içine çekmiş, sık sık hizipleşmelere yol açmış, yeniçerilerle işbirliği yaparak çeşitli karışıklıklar çıkarmalarına sebep olmuş; kısacası onları bilimsel etkinliklerde bulunmaktan alıkoymuş ve böylece ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel, siyâsî, iktisâdî hattâ askerî birtakım sebeplerin de birleşmesiyle bilimsel etkinlik hızla düşmüş veya üzerinde zihin yorulan bilim dalları sınırlı kalmış, sadece fıkıh,

<sup>24</sup> Cevat İzgi, a.g.e., aynı yer.

yani islâm hukuku gibi pratik faydaları görülen, pratik uygulama alanı bulunan konulara ağırlık verilmiştir.<sup>25</sup>

Medreselerin duraklama, gerileme ve çökme dönemi olarak bilinen 1557'den 1908'e kadar olan aşağı-yukarı üç yüz elli bir yıllık dönemde, bir kez daha, islâh<sup>26</sup> edilmeleri konusu gündeme

<sup>25</sup> F.Unan, a.g.mkl.. s.21-22; Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. M.Safvet, "Medreselerimiz", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, IV/ 87 (1326), s.1642-1645,1648; Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları, s.59; 64, A.Ü. *DTCF Dergisi*, C.XXX, S.1-2, Ocak 1979-Haziran 1982; H.Atay, Medreselerin Gerilemesi, A.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXIV, s.15-56.

<sup>26</sup>Medreseleri islâh girişimi, Tanzimât döneminde başlamıştır. 1867'de onbeş kişilik bir müderris heyeti toplanarak, medreselerin düzeltilmesi için gerekli gördükleri tedbirleri bir rapor halinde yönetime sunmuşlardır. Bu rapor, medreselerin, Fatih dönemine göre, ilerlemek şöyle dursun, üstelik daha da geri kaldığını göstermektedir. (Bkz. H. Hatemi, 19.yy.da Medreseler, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, C.2, s.502). Kânuni devrinden Tanzimâtın ilânına kadar geçen uzun dönemde medreseler kendi haline bırakılmış, bunlarda hiçbir islahat yapılmamıştır. Tanzimâtla birlikte, özellikle 1839-1877 yılları arasında Dârü'l-Fünûn, Dârü'l-Muallimîn, Dârü'l-Muallimât, Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Lisesi açılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, öğretmen okulları ve onların programları hususunda ayrıntılı hükümler getirmiştir. Mükemmel muallimler yetiştirmek üzere, Rüştîye, İdadiye ve Sultanîye şubelerinden oluşan bir büyük Dârü'l-Muallimîn'in kurulacağını, her şubenin, biri, edebiyata, öteki, ulûm-u funûn'a mahsus iki bölümü olacağını belirtir. Yine, bu nizamnâme, kız ilkokulları ve kız rüştîyelerine kadın öğretmen yetiştirilmesi için bir Dârü'l-Muallimât açılmasını öngörmüş ve bu okul 1870'de açılmıştır. (Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 2.bsk, s.123-124.) Bu dönemde, medrese programlarında da esaslı değişiklikler yapılmıştır. Din dersleri, yine eğitimin ağırlık merkezini teşkil etmekle birlikte, aritmetik ve geometriden başka tarih, coğrafya, felsefe, fizik ve tabii bilimler de programa girmiştir. (Bkz. İ. Yalıtıkaya, "Tanzimâtın Evvel ve Sonra Medreseler" *Tanzimât*, Yüzüncü Yıl Münasebetiyle, s.466; S.C.Antel, "Tanzimât Maarifi", *Tanzimât*, Yüzüncü Yıl Münasebetiyle, s.461; Y.Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.57.) Bilindiği üzere, Tanzimâtta birtakım çeviri faaliyetlerinde de bulunmuş, bu yolla fikrî bakımdan Batılılaşmaya teşebbüs edilmiştir. İshak Hoca ve Tamanlı Rıfık Efendi, matematiğe ilişkin ilk tercümeleri yapmışlar. Vidinli Tevfik ise, ülkemizde matematik ile felsefe ve mantık arasındaki ilişkileri göstermiştir. Salih Zeki ilk defa matematik felsefesiyle uğraşmış ve o yıllarda lise programına konulan felsefe dersleri için Alexis Bertrand'ın ilim ve felsefe ilişkisi hakkında yazdığı eserini "*Felsefe-i İlmîye ve Ahlâkiye*" adıyla dilimize kazandırmıştır. Felsefede ilk adımlardan biri de İbrahim Ethem'in 1895'de dilimize "*Metot Üzerine Konuşma*" diye çevirdiği Descartes'in "*Discourse de la Methode*" uyla atılmıştır. Ahmet Mithat ise, "*Dağarcık*" adıyla çıkarmış olduğu dergide bazı felsefî makaleler yazmıştır. O dönemde mantık alanında da çeşitli eserler dilimize kazandırılmıştır. Ali Sedat ve İsmail Gelenbevi bu çevirilerde önemli rol oynamışlardır. İtalyan Gallupi'nin mantık'a dair eseri "*Miftâhü'l-Fünûn*" (Fenlerin Anahtarı) adıyla, 1860'da dilimize çevrilmiştir. Dilimize kimin kazandırdığı bilinmeyen ama eski mantıkla yeni mantığı ilk defa yanyana getirmesi ve Batı felsefesine kapı açması bakımından dikkate değer bir eser olarak nitelendirilen "*Miftâhü'l-Fünûn*" 1860 ve

gelmiş ve bu konuda, ilk kez Şeyh Ali-zâde Hoca Muhyiddin Efendi “*Medreselerin İslâhı*” (1896) adlı bir eser kaleme almıştır. Bundan sonra, Diyarbakırlı Mehmet Faik “*İslâh-ı Medâris*”ini (1909), Mehmet Ubeydullah “*İslâh-ı Medâris-i Kadîme*”sini (1910) ve Kazanlı Halim Sabit Şıbay “*Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere, İslâh-ı Medâris Münasebetiyle*” (1913) adlı eserini kaleme almışlardır.

Medreselerin düzeltilmesi konusunda ilk somut girişim, 1910 yılı başlarında olmuştur. Meşrutiyet yönetiminin medreseler konusunda başardığı ilk ve en önemli iş, “*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*”ni kabul edip uygulamaya koymasıdır. Buna göre, medreselerde yıllık öğretim süresi, dokuz ay olarak belirlenmiş ve ders programları yeniden yapılmıştır. Böylece, altıncı sınıflarda cebirin yanısıra hem mantık, hem de **hikmet** okutulmuştur. Yedinci sınıfta ise, hey’et (astronomi) ve kimyanın yanısıra hikmet-i cedide programda yer almıştır.<sup>27</sup>

Evkaf nâzırı Mustafa Hayri Efendi zamanında, “*İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi*” hazırlanmış ve buna göre, medreselerin 1914’de “*Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliye*” medresesi adı altında birleştirilmesine karar verilmiştir. Bu birleştirmeden kısa bir süre önce, “*İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi*”nin ise yayınlanmasından bir yıl sonra, yani 1913’de İstanbul Beyazıt medresesi müderrisi Eşrefzâde Mehmet Şevketî, medrese islahatı hakkında bir eser<sup>28</sup> yayınlamış ve bu eserinde, medreselerin orta ve yüksek öğretim kısımlarında okutulacak dersleri açıklamıştır.

Mehmet Şevketî, medreselerin yüksek öğretim kısmını: Ulûm-u Şer’iyye Şubesi, Fıkıh Şubesi, **Hikmet Şubesi** ve Lisan Şubesi olmak üzere dört şubeye ayırmıştır. Ulûm-u Şer’iyye Şubesi

1872’de olmak üzere iki kez basılmıştır. Yine, bu dönemde, Psikoloji’de Aristo’nun Psikoloji eserleri esas alınarak bazı eserler kaleme alınmıştır. Hoca Tahsin Efendi’nin “*İlm-i Ahvâl-i Ruh*”u Avrupâi psikoloji anlayışını ülkemizde yerleştirmiştir. (Bkz. H.Z.Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.221; N.Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, s.51) .

<sup>27</sup> M.Ergün, *a.g.mkl.*, s.78-79.

<sup>28</sup> Mehmet Şevketî Efendi’nin bu eserinin adı: “*Medâris-i İslâmiyye İslahât Programı*”dır. (Programla ilgili daha fazla bilgi ve yorum için bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.111-112; Hüseyin Atay, *a.g.e.*, s.238).

ile Fıkıh Şubesinde altı yıllık, diğer şubelerde beş yıllık öğretim sürelerinin olması gerektiğini belirtmiştir. Ulûm-u Şer'iyeye Şubesi'nde: Tefsir, Hadis, Kelâm ve Ahlâk-i İslâmî olmak üzere dört kısım vardır. Fıkıh Şubesi'nde ise, Fıkıh ve Hukuk olmak üzere iki kısım vardır. Fıkıh kısmında: Fıkıh ve Ferâiz, Usûl-i Fıkıh, İlm-i Hilâf ve Cedel, Tabakât-ı Fukahâ ve Sükûk-u Şer'iyeye olmak üzere beş bölüm; Hukuk kısmında ise, Merhale-i Hukuk, Tarih-i Hukuk, Hikmet-i Hukuk, Hukuk-u Medeniye, Hukuk-u Ceza ve İdâre ve Usûl-i Muhakemat olmak üzere altı bölüm vardır. **Hikmet Şubesi'nde: Felsefe, Riyâziyyât, Tabiiyyât, Coğrafya, Tarih ve Siyer** olmak üzere kısımlar vardır. Lisan Şubesi ise, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.<sup>29</sup>

Felsefe kısmı da kendi içerisinde a) Felsefeye Giriş b) Felsefe Tarihi c) Mantık ve Münazara d) Psikoloji e) Hikmet-i İlâhiye f) Ahlâk g) Pedagoji h) Güzel Sanatlar kısımlarına ayrılmıştır.<sup>30</sup>

Dârü'l Hilâfeti'l Âliye medresesinin orta öğretim kısmında 7. ve 8. sınıflarda haftada 1'er saat felsefe dersleri verilmiştir. Daha sonra orta öğretim kısmının programında değişiklik olmuş ve felsefe dersleri "hikmet" adıyla 5. sınıfta haftada 2 saat, 6. sınıfta ise 1 saat olmak üzere okutulmuştur. Medresenin yüksek öğretim kısmında 1.2.3. ve 4. sınıflarda ise, haftada 2'şer saat felsefe, psikoloji, mantık, ahlâk, metafizik, felsefe tarihi, islâm felsefesi verilmiştir. İlk Felsefe, 1. ve 2. sınıflarda haftada 4'er saat, mantık, 1. ve 2. sınıflarda haftada 2'şer saat, psikoloji ise, 1. sınıfta haftada 4 saat olarak verilmiştir. Felsefe grubu dersleri olarak mantık, yine yüksek öğretim kısmında 6. ve 7. sınıflarda 2'şer saat, psikoloji 7. sınıfta haftada 2 saat ve pedagoji 8. sınıfta haftada 1 saat verilmiştir.

Mütehassîsîn<sup>31</sup> kısmında 1) Tefsir ve Hadis Şubesi 2) Fıkıh Şubesi 3) Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe Şubesi olmak üzere üç şube

<sup>29</sup> Hüseyin Atay, *a.g.e.*, s. 240-241; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, s.110-111.

<sup>30</sup> Hüseyin Atay, *a. g. e.*, aynı yer.

<sup>31</sup> **Medresetü'l-Mütehassîsîn**: İslâh-ı Medâris Nizamnamesine göre, Dârü'l-Hilâfeti'l Âliye Medresesinin yüksek kısmının da üzerinde, uzmanlar yetiştirmek üzere kurulması tasarlanmış, öğretim süresi iki yıl olan bir öğretim kurumudur. Ancak 1917 yılında faaliyete geçebilmiştir. (Bkz. M.Ergün, *a.g.mkl.*, s.88.)

bulunmaktadır. Kelâm-Tasavvuf ve Felsefe Şubesinde, “İlk Felsefe” dersleri Emin bey ve Nimet bey tarafından 1. ve 2. sınıflarda haftada 4 saat, mantık, Elmalılı Hamdi bey tarafından haftada 2 saat, İslâm Felsefesi Tarihi, İzmirli İsmail Hakkı bey tarafından, 1. ve 2. sınıflarda haftada 3 saat, Genel Felsefe Tarihi ise Ferit bey tarafından, yine, haftada 3 saat olmak üzere verilmiştir.<sup>32</sup>

Daha sonra, Şeyhü'l-İslâm Mûsâ Kâzım Efendi, medrese ıslahâtını yeniden ele almış ve 17 Ekim 1917'de yeni bir nizamnâme çıkartmıştır. Bu nizamnâmeye göre, Süleymaniye medresesi, **Tefsir ve Hadis Şubesi, Fıkıh Şubesi, Kelâm ve Hikmet Şubesi ve Edebiyat Şubesi** olmak üzere dört şubeye ayrılmıştır. Daha sonra, Kelâm ve Hikmet Şubesi içerisinde yer alan İslâm Felsefesi Tarihine, Genel Felsefe Tarihine ve Mantık'a birer kürsü verilmiştir.<sup>33</sup>

II. Meşrutiyet (1908-1918) den sonra, Osmanlı medreseleri, dördüncü ve beşinci kez teşkilatlanmışlar, kendilerini yenilemeye çalışmışlar, fakat bunda başarılı olamamışlardır. Bundan bir müddet sonra yine, medreselerin ıslâhı fikri ortaya atılmış, ilk resmî teşebbüs, Fatih Tıbhane medresesinde yapılmıştır. Programda, naklî bilimlerin yanında fizik, kimya, cebir, geometri ve coğrafya gibi aklî bilimlerin de okutulması vurgulanmış, ancak bu teşebbüsten bir sonuç alınamamıştır. Bu ve bunun gibi başarısız teşebbüslerden sonra, medreselerin yanısıra, onların yavaş yavaş yüksek öğretim kurumu olarak fonksiyonlarını yitirmeye başlamış olmaları dolayısıyla, 19. yüzyılın son çeyreğine doğru, Batı'daki Üniversite ayarında bir yüksek öğretim kurumu, yani Dârü'l-Fünûn kurulmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere, Dârü'l-Fünûn, çeşitli yıllarda dört kez kurulmuş ve kapatılmıştır.

İlk Dârü'l-Fünûn kurma teşebbüsü 1846 yılında olmuştur. İlk Dârü'l-Fünûn dersleri ise, 1862 yılında serbest dersler şeklinde başlamış ve bu dersler 1864 yılında Atık Ali Paşa Camii karşısında, Nuri Efendi Konağı'nda sürdürülmüştür. Bir müddet sonra, bu konağın yanmasıyla birlikte, Dârü'l-Fünûn da kapatılmıştır.

<sup>32</sup> Hüseyin Atay .a. g. e., s.263; 265; 267; 276; 279.

<sup>33</sup> Hüseyin Atay .a. g. e., s.290.

İkinci Teşebbüs, 1865’de olmuş, bina 1869’da tamamlanmış ve 1870’de Sadrazam Ali Paşa’nın da hazır bulunduğu bir törenle “Dârü’l-Fünûn-ı Osmânî” açılmıştır. Hoca Tahsin Efendi de bu kurumun müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1869’da bir de “Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi” hazırlanmıştır. Bu nizamnâmeğe göre, Dârü’l-Fünûn-ı Osmânî’de, “**Hikmet (Felsefe) ve Edebiyat**”, “**İlm-i Hukuk**” ve “**Ulûm-u Riyâziye ve Tabiiye**” şubeleri açılmıştır.

Görüldüğü üzere, bu Dârü’l-fünûn’da “Hikmet ve Edebiyat Şubesi” olarak felsefenin adı geçmektedir. Fakat burada, henüz felsefe eğitimi verilmediği bilinmektedir. 1869 nizamnamesi tam mânâsıyla uygulanamadığı için ikinci teşebbüs de başarısız olmuş, hoca ve talebe azlığından dolayı “Dârü’l-Fünûn-ı Osmânî” iki yıl içinde, 1871’de kapanmıştır.<sup>34</sup>

Üçüncü teşebbüs, 1873’de gerçekleştirilmiştir. 1878’de eğitim-öğretime başlayan “Dârü’l-Fünûn-ı Sultânî”nin Edebiyat şubesinde **Hikmet** dersleri verilmiştir. 1881-1882’de ise, öğretime son verilmiştir.<sup>35</sup>

Bundan sonra yine, yeni bir Dârü’l-Fünûn açılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu yüzden tekrar teşebbüse geçilmiştir. Bu dördüncü teşebbüs II. Abdülhamit zamanında 1882-1885 yılları arasında Maarif Nâzırı Said Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.

1900’de resmen açılan, “Fünûn-u Riyâziye”, “Fünûn-u Tabiiye”, “Ulûm-u Hukukiye”, “Fünûn-u Hikemiye” ve “İlâhiyât” olmak üzere beş şubeden oluşan ve adına “Dârü’l-Fünûn-ı Şâhâne” denilen yüksek öğretim kurumunda ise, **felsefe**, Edebiyat fakültesinde okutulan dersler arasında yer almıştır. 1908’den sonra, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, İzmirli İsmail Hakkı ve Mehmet İzzet, uzun yıllar bu Dârü’l-Fünûn’da felsefe, felsefe tarihi ve islâm felsefesi dersleri vermişlerdir.

<sup>34</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârü’l-fünûn Tarihçesine Giriş. İlk İki Teşebbüs, Belleten*, C.54, S.209, s.713.

<sup>35</sup> Ali Arslan, *Dârü’l-Fünûn’dan Üniversiteye*, s.40; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârü’l-fünûn Tarihçesine Giriş, Üçüncü Teşebbüs, Dârü’l-fünûn-u Sultânî, Belleten*, C.57, S.218, s.202.



1912'de Emrullah Efendi'nin kurmuş olduğu ve "Ulûm-u Şer'iyye", "Ulûm-u Hukukiye", "Ulûm-u Edebiye", "Ulûm-u Tıbbiye" ve "Fünûn" olmak üzere yine beş şubeden ibaret olan Dârü'l-Fünûn'un "Ulûm-u Edebiye Şubesi"nde **felsefe** ve **felsefe tarihi** dersleri haftada 6 saat verilmiştir. 1.2. ve 3.sınıflarda 3'er saatten haftada toplam 9 saat **felsefe** dersi, sadece 3.sınıfta haftada 2 saat olmak üzere **felsefe tarihi** dersi yer almıştır. Bu dersler, ayrıca "Ulûm-u Şer'iyye Şubesi"nde de okutulmuştur. Burada, felsefe ve felsefe tarihi dersleri ayda altı kez verilmiştir.<sup>36</sup>

### KAYNAKÇA

- Adivar, Adnan- Aykut Kazancıgil- Sevim Tekeli: *Osmanlı Türklerinde İlim*, (Geliştirilmiş IV.bsm) İstanbul, 1982, Evrim Mtb.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara, 1982, A.Ü. SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Mtb.
- Antel, Celal: *Tanzimat Maarifi. Tanzimat, Yüzcüncü Yılı Münasebetiyle*, Ankara, 1940, Maarif Vekâleti.
- Arslan Ali, *Dârü'l-Fünûn'dan Üniversiteye*, İstanbul, 1995, Kitabevi Mtb.
- Atay, Hüseyin: *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları-İcâzematâmeler-İslâhât Hareketleri*, İstanbul, 1983, Emek Mtb, Dergâh Yayını.
- \_\_\_\_\_ : Medreselerin Gerilemesi, *A.Ü.İlahiyat Fak. Derg. C.XXIV*, Ankara, 1981, A.Ü.Mtb.
- Aynî, Mehmet Ali: *Dârü'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul, 1927, Yeni Mtb.
- \_\_\_\_\_ : Osmanlı Dârü'l-Fünûnu, *Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fak. Derg. C.1, S.1*.
- Baitacı, Cahit: *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- Bilge, Mustafa: *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1984, İ.Ü. Edebiyat Fak.Mtb.
- Bursalı, Mehmet Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1333-1342.
- Ergün, Mustafa: *II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İslâhî Çalışmaları. A.Ü. DTCF Derg., C.XXX, S.1-2*.
- Gökay, Orhan Şaik: *Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara, 1982, Yonca Mtb, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gül, Ahmet: *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârü'l-Hadislerin Yeri*, Ankara, 1997, TTK Mtb.
- Hatemi, Hüseyin: *19.yy.da Medreseler. Tanzimattan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi, C.2*.

<sup>36</sup> Hüseyin Atay, *a.g. e.*, s.253; 255; Mehmet Ali Aynî, *Dârü'l-Fünûn Tarihi*, s. 42; 45-46; 77-78; Ülker Öktem, *Dârü'l-Fünûn'da Felsefe. OTAM, S.10, s.159-174*.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. Dârü'l-fünûn Tarihçesine Giriş, İlk İki Teşebbüs. *Belleten*, C.54, S.209, Ankara,1990.
- \_\_\_\_\_, Üçüncü Teşebbüs, Dârü'l-fünûn-ı Sultânî, *Belleten*, C.57, S.218, Ankara, 1993.
- İzgi, Cevat: *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I-II, İstanbul, 1997, İz Yayıncılık.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C.1, Ankara, 1941, Maarif Vekâleti.
- \_\_\_\_\_, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l Ahakk*, İstanbul, 1980, Tercüman Gazetesi Mtb.
- Kazıcı, Ziya: *Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler*, Osmanlı Ansiklopedisi, C.5.
- Öktem,Ülker: Dârü'l-Fünûn'da Felsefe, *OTAM Derg.*, C.10, Ankara, 1999, A.Ü.Mtb.
- Öner, Necati: *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara, 1967, A.Ü.Mtb.
- Özyılmaz, Ömer: *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, 2002, Yeni Umut Mtb, T.C.Kültür Bakanlığı Yay.
- Safvet, Mehmet: Medreselerimiz, *Beyânü'l-Hak Derg.* IV/ 87, 1326.
- Şevketî, Mehmet Efendi: *Medâris-i İslâmiye Islâhât Programı*, İstanbul, 1329, Hürriyet Mtb.
- Şeyhî, Mehmet Efendi, *Vekâyü'l-Fudalâ* II-III, (*Şakâyik-i Numâniye* ve Zeyilleri), Yayıma Haz: Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yay.
- Taşköprülüzâde, Ahmet: *Mevzuâtü'l Ulûm*, Dersaadet, 1313, İkdâm Mtb.
- Unan Fahri, Osmanlılarda Medrese Eğitimi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5.
- \_\_\_\_\_, Medrese-Yönetim İlişkileri ve Osmanlı Medreselerinin İlmî Performansı Meselesi, *VII.Osmanlı Sempozyumu*, Söğüt, Eylül,1992.
- \_\_\_\_\_: Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi, *OTAM Derg.* C.8, Ankara, 1997, A.Ü. Mtb.
- \_\_\_\_\_: *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, 2003, TTK Mtb.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984, TTK Mtb.
- Ülken. Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979 (2.bsk) Kardeşler Mtb.
- Ünver, Süheyl: *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul, 1946, İ.Ü.Mtb.
- Yalıtıkaya, Şerafettin: Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler, *Tanzimat*, Yüzüncü Yılı Münasebetiyle. Ankara, 1940, Maarif Vekâleti.